

نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

دوره جدید، شماره ۲۴ (پیاپی ۲۱) زمستان ۸۷

تصحیح بی‌تی از افضل الدین خاقانی شروانی

(علمی - پژوهشی)*

نجف علی رضایی آباده

مربی دانشگاه شهید چمران اهواز

چکیده

« در میان سنگلاخ مسلخ و عمره ز شوق خار و حنظل گلشکرهای صفاهان دیده اند »
در دیوان خاقانی به تصحیح دکتر ضیاءالدین سجادی دو اسم
« مَسَلَح » (me-a-slah) و « غَمْرَه » (ghamra) به اشتباه « مَسَلَخ » (maslax)
و « غَمْرَه » (omra-e) آورده شده است که این موضوع علاوه بر اشکالات
نسخه های خطی، می تواند ناشی از شهرت دو کلمه « مَسَلَخ » و « غَمْرَه » باشد
بویژه اینکه هر دو کلمه مسلخ (به معنی قربانگاه) و غمیره (یکی از اعمال حج) به
نوعی در رابطه با « کعبه » و مناسک حج نیز قرار می گیرد در حالی که شکل درست
آن دو کلمه « مَسَلَح » (me-a-slah) و « غَمْرَه » (ghamra) است که نام دو
منزل از منازلی است که در مسیر مکه قرار دارد. زائرانی که از مشرق زمین و
قسمتهای شمالی عربستان به سوی مکه رهسپار می شوند از این دو منزل مَسَلَح و
غَمْرَه در نزدیکی مکه عبور می کنند.
واژگان کلیدی: شعر خاقانی، واژه های ادبی، مسلخ، غمیره، مسلخ، عمره.

مقدمه

خاقانی در قصیده یکصد و بیست و بیستی « نهزه الارواح و نهزه الاشباح » که در جوار کعبه سروده ، ضمن بیان شیفتگی ها و دلدادگیهایش نسبت به زیارت کعبه به شرح منازل و مراحل راه کعبه از در بغداد تا مکه پرداخته است. در این شرح مراحل راه ، ضمن بیان اشتیاق شدید خود نسبت به زیارت کعبه به ترتیب یکایک منازل و مناهل و آبادیها و چاه ها و چشمه ها و مانند آنها را نام برده. و سختیها و مشکلات راه مکه را با یادآوری خوشیها و زیباییهای شهرهای ایران و مقایسه آن با سختیهای راه مکه برای خود سهل و آسان کرده است . سخنسرای شروان در بیت زیر از دو منزل **مَسَلَخ** و **عُمَرَه** یاد کرده است :

« در میان سنگلاخ مسلخ و عمره ز شوق خار و حنظل گلشکرهای صفاهان دیده اند »
(دیوان خاقانی شروانی ، تصحیح ضیاء الدین سجادی ، صفحه ۹۲ ، بیت ۱۸)

بحث

با وجود تلاش و کوشش بسیار استاد گرامی دکتر ضیاء الدین سجادی که تصحیح خوب و قابل قبولی از خاقانی به دست داده و کارش شایسته تقدیر است ، دو واژه « **مَسَلَخ** » (**me-a-slah**) و « **عُمَرَه** » (**ghamra**) را در بیت بالا به اشتباه « **مَسَلَخ** » (**maslax**) و « **عُمَرَه** » (**omra-e**) ضبط کرده است در حالی که خود در زیر نویس شماره ۱۰ همان صفحه آورده است : « فقط ط : مسلخ و عمره ، و سایر نسخ با خاء و مطابق متن عیناً » . شاید یکی از دلایل این اشتباه ، شهرت و عمومیت فراگیر تداول دو کلمه **مَسَلَخ** و **عُمَرَه** باشد که بویژه در مناسک حج کاربرد همگانی دارد . اولی (**مَسَلَخ**) به قربانگاه و مراسم قربانی و دومی (**عُمَرَه**) به یکی از مناسک حج اشاره دارد . لازم به یادآوری است که این اشتباه به طریق اولی وارد گزیده های دیوان خاقانی نیز شده است .

دکتر ضیاء الدین سجادی در کتاب « شاعر صبح » ، گزیده اشعار خاقانی ، در توضیح این بیت نوشته است :

« **مَسَلَخ** : در اصل به معنی کشتارگاه و نام محلی نیز بوده است .

عمره : نیز از منازل راه مکه شمرده شده ، اما مشخص نیست (شاعر صبح ، صفحه ۲۸۸) .»

خانم دکتر معصومه معدن کن نیز در کتاب « بزم دیرینه عروس » آورده است :

« مسلخ: قربانگاه، مراد منی است .

عمره: یکی از ارکان حج، مشتق از کلمه «اعتمار» به معنی زیارت کردن یا قصد مکانی آباد کردن و در شرع، آن راحج اصغر گویند و آن چهار عمل است: احرام، طواف، سعی بین صفا و مروه، حلق. در اینجا مراد محل حج عمره است (بزم دیرینه عروس، ص ۲۵۵ و ۲۵۶) .

لازم به ذکر است که تنها در دیوان خاقانی با ویرایش دکتر میر جلال الدین کزازی بیت مورد نظر به صورت صحیح ضبط شده است (رک: دیوان خاقانی، ویرایش. کزازی، صفحه ۱۷۱، بیت ۷۲).

برای اثبات صحت دو کلمه «مَسَلَح» و «عَمْرَه» به شواهدی از کتابهای جغرافیایی جغرافی نویسان عرب (چون البلدان، قرن سوم. اعلاق النفیسه، قرن سوم و فرهنگ جغرافیایی مرصداالاطلاع، قرن هشتم هجری) استناد می شود:

۱- ابن رُسته در شرح « راه معدن نقره تا مکه از طریق جاده کاروان رو » به تعداد زیادی از منازل این راه به ترتیب از آغاز تا پایان راه اشاره می کند: « از معدن نقره تا مَغیثه الماوان ۳۴ میل است... تا اُفیعیه... و از اُفیعیه تا مَسَلَح ۲۸ میل است و در نیمه راه آن استراحتگاه و برکه آبی وجود دارد. از مَسَلَح تا عَمْرَه ۱۸ میل است و آن منزلگاهی است سبز و خرم و بسیار آب و آب مشروبشان از برکه ها و چاه هاست. در این محل حاجیان مُحرم می شوند؛ جز ساریانها که باید از ذاتِ عرق محرم شوند و استراحتگاه شبانه آن قصر است که در ۸ میلی آن واقع شده است. از عَمْرَه تا ذات عرق ۳۶ میل است. این محل میقات مردم عراق است » (اعلاق النفیسه، صفحه ۲۰۸ و ۲۰۹).

۲- یعقوبی در البلدان در برشمردن « منزلهای کوفه تا مدینه و مکه » به منازل متعددی اشاره می کند و می نویسد: « کسی که خواهد از کوفه به حجاز رود بر سمت قبله در منزلهایی آباد و آبخورهایی دایر - که خلفای بنی هاشم را در آنها قصرهایی است - بیرون رود. اول آن « قادسیه » است... و هر کس قصد مدینه رسول خدا (ص) داشته باشد از همین جا [معدن نقره] به طرف « بطن نخل » برمی گردد و هر کس آهنگ مکه کند، پس به « مَغیثه الماوان » رود که دیار « محارب » است. سپس به « ریذه »، سپس « سلیله »، سپس « عمق »، سپس « معدن بنی سلیم »، سپس « اُفیعیه »، سپس « مَسَلَح » (به فتح میم و لام)، سپس « عَمْرَه » (به فتح غین

و راء: مرز میان تهامه و نجد) و از اینجا برای حج مُحَرَّم می شوند. سپس « ذات عرق » سپس « بستان ابن عامر »، سپس « مکه » (البلدان، ص ۹۱) .

۳_ **صفی الدین بغدادی** نیز در فرهنگ جغرافیایی خود « مراصدالاطلاع » آورده است: « **عَمْرَه**) منهل من مناہل طریق مکه، فصل مابین تهامه و نجد » (عَمْرَه آبشخوری از آبشخورهای راه مکه ، مرز بین تهامه و نجد است .) (مراصدالاطلاع ، جلد ۲ ، ص ۱۰۰۱) و در مورد « مَسَلَح » نیز آورده است :

« **المَسَلَح**) بالفتح، ثم السكون و فتح اللام و الحاء مهمله : موضع من أعمال مدینه قلت : و مسلح قبل ذات عرق یحرم منه الشیعه . مسلح به فتح میم ، سکون سین و فتح لام و حا مهمله : محلی از نواحی مدینه است . من می گویم : مسلح قبل از ذات عرق قرار داشته و شیعیان در آن محرم می شوند » (مراصدالاطلاع ، ج ۳ ، ص ۱۲۷۱)

نتیجه

با توجه به نکات یاد شده و با عنایت به نوشته های روشن و واضح و بدون تردید جغرافی نویسان اسلامی، دو کلمه « مَسَلَح » و « عَمْرَه » در بیت مضبوط دردیوان خاقانی مصحح زنده یاد دکتر سجادی غلط بوده و شکل درست آنها « مَسَلَح » (me-a-slah) و « عَمْرَه » (ghamra) است .

بنابر آنچه گفته شد، شکل نوشتاری بیت خاقانی به صورت زیر درست خواهد بود :
« در میان سنگلاخ مَسَلَح و عَمْرَه ز شوق خار و حنظل گلشکرهای صفاهاں دیده اند »

فهرست منابع

- ۱- احمدبن ابی یعقوب (ابن واضح یعقوبی). (۲۵۳۶). «البلدان». ترجمه دکتر محمد آیتی. تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ۲- احمدبن عمر بن رُسته معروف به (ابن رُسته). (۱۳۶۵). «اعلاق النفیسه». ترجمه و تعلیق دکتر حسین قره چانلو، انتشارات امیرکبیر.
- ۳- بغدادی، صفی‌الدین. ۱۳۷۳ هـ. ۱۹۵۴ م. «مراصداالاطلاع علی الاسماء الامکنه و الابقاع». داراحیاءالکتب العربیه.
- ۴- خاقانی شروانی، افضل‌الدین. (۱۳۶۸). «دیوان خاقانی شروانی». به تصحیح دکتر ضیاء‌الدین سجادی. انتشارات زوآر.
- ۵- خاقانی شروانی، افضل‌الدین. (۱۳۷۵). «دیوان خاقانی شروانی». به تصحیح دکتر میرجلال‌الدین کزازی. نشر مرکز.
- ۶- سجادی، ضیاء‌الدین. (۱۳۷۳). «شاعر صبح». گزیده اشعار خاقانی شروانی. انتشارات سخن.
- ۷- معدن کن، معصومه. (۱۳۷۲). «بزم دیرینه عروس». مرکز نشر دانشگاهی.
- ۸- دیوانهای دیگر شاعرانی که برای بررسی واژه‌های یادشده به وسیله نگارنده مورد بررسی قرار گرفته به شرح زیر است:
- ۱- رودکی ۲- دقیقی ۳- فردوسی ۴- منوچهری ۵- فرخی سیستانی ۶- عنصری بلخی
- ۷- ناصر خسرو ۸- مسعود سعد سلمان ۹- سنایی ۱۰- انوری ۱۱- خاقانی ۱۲- مجیر بیلقانی ۱۳- نظامی ۱۴- عثمان مختاری ۱۵- جمال‌الدین اصفهانی ۱۶- کمال‌الدین اصفهانی ۱۷- ظهیر فاریابی ۱۸- عطار ۱۹- مولانا ۲۰- سعدی ۲۱- همام تبریزی ۲۲- خواجوی کرمانی ۲۳- اوحدی مراغه‌ای ۲۴- عبید زاکانی ۲۵- سلمان ساوجی ۲۶- حافظ ۲۷- فخرالدین عراقی.
- ۹- مطالعه و بررسی حدودچهل سفرنامه و فرهنگ و کتاب جغرافیایی، تصحیح مورد اشاره در این مقاله را تأیید می‌کند که برای جلوگیری از تطویل کلام از ذکر آنها خودداری می‌شود.
- این مقاله برگرفته از رساله دکتری نگارنده به نام «جغرافیای ادب فارسی از آغاز تا پایان قرن هشتم» است.